

KÖNYVEKRŐL

Németh András és Heinz Elmar Tenorth (szerk.): Neveléstudomány-történeti tanulmányok

Osiris Kiadó; Budapest, 2000. 257 o.

A tudománytörténet nem ismeretlen diszciplína Magyarországon: szinte valamennyi tudományág foglalkozik valamilyen szinten saját fejlődéstörténetének kutatásával. A pedagógia azonban ezen a téren némi lemaradásban van. A neveléstörténet kutatói viszonylag keveset foglalkoztak mindeddig magának a pedagógiának mint tudománynak a kialakulásával, más diszciplínáktól való elkülönülésével és fejlődésével. Örvedetes módon azonban az utóbbi időben (főképpen az OTKA keretében) egyre több ilyen irányú kutatás folyt és folyik. Ennek egyik bizonyítéka az a közelmúltban megjelent tanulmánykötet, amelynek tartalma több jelenleg is folyó OTKA, illetve FKFP kutatáshoz, valamint az Eötvös Loránd Tudományegyetem Főiskolai Karának Neveléstudományi Tanszékén tavaly lezárult „A magyar neveléstudomány fejlődéstörténete” című (szintén OTKA) kutatáshoz kapcsolódó eredményeket reprezentálja. Minden túlzás nélkül elmondható tehát, hogy egy régóta várt, hiánypótló munkát tart a kezében az olvasó.

A kötet öt tanulmányt tartalmaz. Ezekből négy magyar vonatkozású, míg az ötödik német témát dolgoz fel (a fordítás *Mikonya György* munkája).

A négy magyar témájú tanulmány, kimondva vagy kimondatlanul, a kik vagyunk, hogyan határozzuk meg önmagunkat, milyen hatások érvényesültek tudományos életünkben, milyen szellemiség ragadható meg a magyar neveléstudomány fejlődéstörténetének egyes állomásain kérdéseire keresi a választ. Többek között ez indokolja az 5. (a kötet szerkesztői koncepciója szerinti 2.) tanulmány kötetbe szerkesztését: tény, hogy közép-európaiságunk, azaz földrajzi adottságaink és az ebből adódó történelmi események következményeképp a neveléstudományban megmutatókozó hatások elsősorban német nyelvterületről érkeztek, függetlenül attól, hogy az adott eszme „forrása” ott volt-e, vagy Európa más tájain.

A kötet *első tanulmányának szerzője Fehér Katalin*, aki hosszú évek óta különleges alapaossággal és mód-szerűséggel tárja fel a magyar neveléstudomány fejlődéstörténetének felvilágosodás kori gyökereit és mutatja fel szellemi örökségünk korabeli kincseit. Jelen tanulmányában *hét fejezetre osztva, hét tematikus egységben* mutatja be a felvilágosodástól a reformkorig terjedő időszak szellemi termékeit és nem utolsó sorban azokat a csatornákat, amelyeken keresztül a magyar pedagógiai gondolkodás megújítására alkalmas eszmék beáramlottak az országba. Ahogy *Fehér Katalin* írja, a szigorú cenzúra-viszonyok ellenére a felvilágosodás majd minden jelentős alkotása, legyen az könyv vagy sajtótermék, eljutott Magyarországra, s ebben legfontosabb szerepe a főúri könyvtárak képzett könyvbeszerzőinek, a magyar utazóknak és a külföldön tanuló magyar diákoknak volt (1. fejezet). Az ennek következtében kialakuló magyar pedagógiai irodalom színvonala nem maradt el a korabeli európai törekvésektől, pusztán a nemzeti nyelv használatát tekintve voltunk még némi hátrányban: „... míg Európában a pedagógiai írások ekkor már szinte kizárólag nemzeti nyelveken láttak napvilágot, addig nálunk a felvilágosodás pedagógiai eszméi latin, német és magyar nyelvű munkákban egyaránt megjelentek...” (9. o.). Ezt az adottságot figyelembe véve elemzi a szerző a korabeli, magyar fordításban megjelent külföldi munkákat és a magyar pedagógiai gondolkodók latin illetve német nyelvű írásait is (2. fejezet). A tanulmány 3. fejezetében a sajtó által közvetített neveléstani kérdésekre is kitér és egyben vázolja a magyarországi újságírás és ezen belül a pedagógiai szaksajtó kezdeti lépéseit. Kutatómunkája egyik legnagyobb érdeme: a kéziratban fennmaradt magyar nyelvű pedagógiai előadások ismertetése, elemzése (4. fejezet), melynek segítségével a pedagógia magyarországi oktatásának korabeli lépéseivel is megismerteti az olvasót és szembeesíti azzal a ténnyel, milyen nagy tudású, „naprakész” filozófiai, pedagógiai ismeretekkel rendelkező, a felvilágosult eszméket gyakorlati tapasztalatokkal alátámasztó neveléstudósokat tudhatott magáénak az ország. Egyéb érdemei mellett

(alaposság, széleskörű tájékozottság) meg kell említenünk még, hogy *Fehér Katalin* írásának terjedelemben is legjelentősebb fejezetében (6.), amelyben a korabeli magyar nyelvű szakirodalom részletes elemzésére vállalkozik, bemutat néhány olyan kötetet is, amely eddig elkerülte a hazai neveléstudomány figyelmét.

Tanulmánya zárófejezetében – a korábbi logikától eltérően – egy szűkebb időintervallum (1849–1867) jelentősebb pedagógiai munkáit vizsgálja, s hogy ez a rész kissé tömörebb, kifejtetlenebb marad, annak oka a korszak politikai adottságaiból (ld. Thun rendszer) eredő forráshiányban keresendő.

Fehér Katalin munkája nemcsak a korszak kutatói, de a neveléstörténet oktatói számára is rendkívül fontos, hiszen a felvilágosodás és a reformkor hazai nevelésügyi törekvéseinek értelmezéséhez az általa feltárt illetve elemzett írások ismerete elengedhetetlen.

A kötet *második tanulmánya* (*Heinz-Elmar Tenorth és Klaus-Peter Horn* tollából) a németországi neveléstudomány 1900 és 1950 közötti fejlődését szemlélteti.

Az írás öt fejezetben tárgyalja a témát, felépítésében az időrendi elvet követve: az önálló diszciplinává válás körülményeinek bemutatásától, a Weimari Köztársaság pedagógiai irányzatainak képviselőin át egészen a II. világháború utáni évtizedek tudományos történéseiig eljutva. Az egyes fejezetek logikusan épülnek egymásra; érthető tehát a tanulmány felépítése, azonban az egyes részek kidolgozottságának foka, következképpen terjedelme sem azonos. A szerzők a legnagyobb hangsúlyt – érezhetően – a korábbi időszakokra helyezik. Alaposan reprezentálják a 18. század végi kezdetektől a „neveléstan” „pedagógiává válásának” körülményeit, és ebben olyan személyiségek szerepét, mint *Herbart*, *Schleiermacher*, *Trapp* és mások. A tanulmány legfontosabb része minden bizonnyal a második és a harmadik fejezet, melyekben – az első világháború előtti helyzetet (a pedagógia útkereséseit a filozófia és az empirikus kutatás között), illetve a Weimari Köztársaság időszakát (a szellemtudományos pedagógia képviselőinek – elsősorban *Dilthey* követőinek – munkásságát) elemzik a német szerzők. Tökéletesen megfelel ez a tény annak az elvárásnak, amit a cím alapján jogosan érezhet az olvasó. Ugyanakkor a munka utolsó két fejezete már jóval vázlatosabb, holott ebből az első – a nemzetszocializmus időszaka – része a feldolgozásra jelölt korszaknak. A náci időszak pedagógiai törekvéseit jobbra inkább statisztikai adatok felsorakoztatásával igyekeznek a kutatók reprezentálni, kiemelve egy a hitlerizmus ideológiájával szembeforduló – és ezért emigrációba kényszerült – pedagógus (*Robert Ulich*) életművét. A munka e fejezetének nagy értéke, hogy képes – igaz, rövid formában – bemutatni a náciizmust kiszolgáló, vagy legalábbis azzal megalkuvó személyiségek munkásságát. Fontos, hogy a szerzők figyelnek az árnyalatokra is; különösen *Peter Petersen* életműve kapcsán (119. o.).

A II. világháború utáni időszak szemléltetése a „kitekintés” szintjén marad – igaz, ezt a szerzők jelzik is a fejezet címében. A tanulmány nagyon részletes és továbbgondolásra alkalmas jegyzet- és irodalmi apparátussal egészül ki.

A könyv *harmadik tanulmánya*, *Németh András* írása a pesti egyetem neveléstudományi iskoláit és irányzatait mutatja be a 18. század végi kezdetektől a 19. és 20. század fordulójáig. A szerző a választott korszak felosztásánál követi az általánosan elfogadott történelmi határvonalakat, aminek megfelelően három nagy fejezetre osztja írását. Az elsőben a 18. század végétől 1848-ig terjedő időszakot dolgozza fel. Ebben az időben alapozódik meg – *Németh András* szavaival – a „teológiai alapú egyetemi neveléstan” tanítása. A szerző a korszak legfontosabb történéseinek az 1814-ben létrejött első pesti pedagógiai tanszék megalakulását tartja. A tanulmány írója igényesen elemzi az önálló neveléstudomány kialakulásának eszméletörténeti vonatkozásait, illetve a kor pedagógiatanárainak – köztük az első neveléstani tanszék első professzorának, *Krobot Jánosnak* – a munkásságát. A második fejezetben feldolgozott időszak a szabadságharctól a kiegyezésig terjed. Ebben a szerző egyrészt a bölcsészettudományi kar fejlődésével, illetve szerepének átalakulásával foglalkozik (döntően statisztikai adatok alapján), másrészt – erre az előkészítésre alapozva – ismételtén visszatér a pedagógiát oktató tanárok munkásságának bemutatására. Különös értéke e résznek az az összefoglaló táblázat, amely áttekinti az 1825 és 1870 között neveléstudományt oktató helyettes tanárok működését, valamint az az adatsor is, amelynek segítségével *Németh András* összeveti a pesti és a bécsi egyetemen folyó pedagógiaoktatás fejlődését, egészen az 1870-es évekig. A szerző az utolsó korszakhatárt 1870-re teszi (ekkor nevezték ki ugyanis *Lubrich Ágostot*, mint első nyilvános rendes világi egyetemi tanárt a tanszék élére). A tanulmány írójának érdeme, hogy felvázolja a 19. század második felében történt alapos átalakulást az iskolaügy minden szintjén, hiszen enélkül nem volna érthető (mintegy a „levegőben lógná”) a „katolikus pedagógia” (*Lubrich*) és a „herbartianizmus” (*Kármán*) vitájának – mely kétségkívül rányomta bélyegét a kiegyezés utáni oktatásügyre – igen szemléletes megjelenítése. A tanulmány talán legérdekesebb, befejező részében a szerző nem pusztán visszatér a pedagógiát oktató tanárok munkásságának, és ezen keresztül az oktatott neveléstudomány tartalmának elemzésére, de

közül két táblázatot is, melyekben a pedagógiából doktoráltak számára, illetve kutatási területeikről tájékoztatja az olvasókat.

Joggal elmondható, hogy e munka olvasásakor újabb értékes ismeretekkel gazdagodhat szakmabeli és szakmán kívüli érdeklődő egyaránt a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem múltjának e fontos időszakáról.

A tanulmánygyűjtemény *negyedik írása* – Pukánszky Béla munkája – a szegedi egyetem pedagógiai és pszichológiai iskoláit mutatja be az alapítás évétől (1872) egészen 1956-ig.

A szerző nem az elemzésre kijelölt korszak szakaszolására helyezi a hangsúlyt, sokkal inkább az iskolateremtő professzorok munkásságának szemléltetésén keresztül mutatja be a Kolozsváron, majd Szegeden művelt és oktatott neveléstudomány fejlődését. Tanulmánya tehát más szemléletet követ, mint *Németh András* munkája. *Pukánszky Béla* – a fentiekben túlmenően – a kolozsvári-szegedi tudósok személyiségének és pedagógiai koncepciójának bemutatásán keresztül kiválóan érzékelteti a budapesti iskola képviselőivel szembeni alapvető ellentéteket (ti. a kolozsvári-szegedi kutatók szinte mindegyike erősen kötődött a századforduló pedagógiai reformmozgalmaihoz). Mindez igaz az egyetemi pedagógia három nagy korszakának képviselőjére, vagyis *Felméri Lajosra*, *Schneller Istvánra*, illetve *Imre Sándorra* egyaránt. Ez a gondolat a tanulmány egészen végigvonnul. A szerző azonban kitekint a neveléstudomány szűkebb keretei közül, és a pedagógia – különösen a reformmozgalmak vonatkozásában – talán legfontosabb társtudományának, a pszichológiának a szegedi iskoláit is bemutatja. Már 1926 októberében szorgalmazta *Imre Sándor* egy új, közös „pedagógiai-lélektani” tanszék felállítását, amelyre sor is került 1929 végén. *Pukánszky Béla* külön fejezetet szentel e témának, amit indokol is e tanszék korabeli egyedülálló jellege. A szerző ebben az esetben is az eddigi formát választja, vagyis az iskola-teremtő egyéniségek tudományos munkásságát mutatja be. Az új tanszék vezetői közül kiemeli *Várkonyi Hildebrand*, illetve *Bognár Cecil* munkásságát, de nagyon tanulságos, ahogy külön figyelmet szentel *Baranyai Erzsébet* szegedi kötődésének is (ti. magántanári állása volt az egyetemen).

Az írást „*A háború után (1945–1956)*” című fejezet zárja. Ebben a részben *Pukánszky Béla Tettamanti Béla* munkásságán keresztül igyekszik bemutatni az alcímben jelölt korszak szegedi pedagógiatudományát. A történelmi távlatok hiánya nagy valószínűséggel lehetetlenné teszi a tárgyilagos elemzést, ezért talán szerencsésebb lett volna a bemutatásra került időszakot 1945-tel lezárni. Mindemellett *Pukánszky Béla* írásában sikeresen ötvöződik a kutatási téma iránti elkötelezettség és a megkérdőjelezhetetlen szakmai hozzáértés. (Hozzá kell tennünk, a tanulmány megértését nehezíti néhány megmagyarázhatatlan nyomdai hiba, például: 207., illetve 216–217. o.)

A kötet *utolsó munkájának szerzője*, *Szabolcs Éva*, közel 140 tanulmány elemzésére és rendszerezésére vállalkozott. Amikor a Magyar Paedagogia c. folyóirat első évtizedeinek (1892–1919) írásait vizsgálta, arra kereste a választ, milyen „tematikai egységek”, szellemi irányok követhetők nyomon a folyóirat hasábjain. Ahogy *Szabolcs Éva* kiemeli, a sajtó kettős funkciót tölt be a mindenkor szellemi életben: részben tükrözi, részben formálja annak a korszaknak a gondolkodásmódját, amelyben megszületik. Hatványozottan áll ez egy olyan jelentős orgánus esetében, amelynek szerkesztői, szerzői a kor legprominensebb pedagógiai gondolkodói közül kerülnek ki. Azok az írások, amelyeket a szerző kiemel, a „Tanulmányok, értekezések” rovatban jelentek meg, s legtöbbször a Magyar Paedagogiai Társaság felolvasó ülésén el is hangzott. Így tulajdonképpen annak a tudós társaságnak a munkájába pillanthatunk bele *Szabolcs Éva* munkáján keresztül, amely a magyar neveléstudomány korabeli elitjét tömörítette és munkájukon keresztül azokba a szellemi irányzatokba, amelyek a századforduló környékén a hazai pedagógiai gondolkodást formálták. Az elemzett korszak jelentősebb szerkesztőinek rövid bemutatása után két nagyobb tematikai egységre osztja tanulmányát a szerző: azokat a főbb „tanügyi” illetve „neveléstudományi” kérdéseket vizsgálja, amelyek az 1892–1919-es periódusra leginkább jellemzőek voltak. A „tanügyi” problémák közül (népoktatás, középiskola, érettségi) ízelítőül csak annyit, hogy az érettségi vizsga színvonalának csökkenése már a századforduló tanári gárdájának is gondot okoz, a probléma okát pedig az 1883-as törvény egyik cikkelyében látják, amely kötelezővé tette az érettségit néhány „alsórendű közpálya” eléréséhez is. A korszak szellemi életének valódi forrása mindemellett a „neveléstudományi” tárgyú cikkekben keresendő. Olyan tudósok felszólalásai elevenednek itt meg, mint *Kármán Mór*, *Fináczy Ernő*, *Kornis Gyula*, *Waldapfel János* ..., a témák között pedig a filozófia, pszichológia, neveléstudomány kapcsolata, a pszichológia legújabb eredményeinek adaptálási lehetőségei, azaz a neveléstudomány önmeghatározásának kérdései. Külön tematikai egységet képeznek a reformpedagógiai írások és azok a tanulmányok, amelyek szerzői egy-egy prominens gondolkodó életét és munkáját mutatják be. Ez utóbbi kapcsán két fontos táblázatot is készít a szerző, külön rendszerezve a külföldi és a magyar életutakat. Az itt megjelenő nevek önmagukban is jelzések értékűek, hiszen nem kevesebbet árulnak el, mint azt, hogy kikből „merít” a korszak, kiket te-

kint a maga számára orientáló tényezőknek. E táblázatok elemzése során *Szabolcs Éva* rámutat: az itt tárgyalt személyiségek nem mindegyike köthető szorosan a neveléstudományhoz, de az általuk közvetített emberkép mindenkor mértékadó lehet a nevelés céljainak meghatározásánál.

Baska Gabriella és Gombos Norbert

Literacy in the Information Age: Final Report of the International Adult Literacy Survey Organisation for Economic Cooperation and Development;
Statistics Canada, 2000. 186 o.

A könyv kutatási beszámoló egy többlépcsős nemzetközi összehasonlító vizsgálatról, amely 20 ország felnőtt lakosságának (16–65 évesek) olvasási-, és számolási készségeit méri fel. Tartalmazza az 1994-ben végzett első adatfelvétel, az 1996-ban végzett második-, és az 1998-ban felvett harmadik mérés eredményeit is. Az utóbbi mintában szerepeltek a magyar vizsgálati személyek is.

Az első adatfelvételben alkalmazott vizsgálati keretek, a kérdőívek, és feldolgozó eljárások nem változtak, csak újabb országok csatlakoztak a méréshez. Az első adatfelvételben hét ország (Amerikai Egyesült Államok, Hollandia, Kanada, Lengyelország, Németország, Svájc és Svédország) vett részt. (Ennek a vizsgálatnak az eredményei 1995-ben jelentek meg, a magyar ismertetésük pedig 1996-ban). 1996-ban csatlakozott a nemzetközi vizsgálathoz Ausztrália, Belgium (flamand rész), Anglia, Új Zéland és Észak-Írország. Az erről szóló angolnyelvű kiadvány 1997-ben látott napvilágot¹. A most ismertetendő kötetben már szerepelnek a harmadik fordulónban csatlakozottak eredményei is, nevezetesen a következők: Chile, Csehország, Dánia, Finnország, Magyarország, Norvégia Szlovénia és Portugália.

A könyv bevezetőből, öt fejezetből és gazdagon dokumentált mellékletekből áll. A fejezeteket egy tíz szerzőből álló munkacsoport jegyzi, amelynek tagjai az olvasáskutatásban és a társadalomtudományi mérések módszereiben is nemzetközileg ismertek. A szerkesztő *Albert Tuijnman*, a stockholmi Nemzetközi Oktatási Központ vezetője. Az 1995-ben megjelentetett kötetből eltérően itt nincsenek a fejezeteknek külön szerzői, mindegyik közös munka.

A bevezetőben ismertetik a szerzők az összehasonlító kutatás legfontosabb alapfeltevéseit. Először a „literacy” általuk alkalmazott definícióját adják meg, majd ennek részterületeit, a mérésben alkalmazott skálákat, végül az adatfelvétel módját. A könyv címében is szereplő „literacy” nehézkesen fordítható magyarra. Megközelítőleg a műveltség alapját, az írni-, olvasni-, és számolni tudást jelenti. Legközelebb talán a magyar „írástudó” fogalom jelentése van a „literacy”-hoz, de ez a kifejezésünk kissé régies, arisztokratikus. A továbbiakban leegyszerűsítve olvasási és számolási készségnek illetve képességnek fogom nevezni a vizsgált tartalmakat.

A szerzők a következőképpen értelmezik a „literacy”-t: olyan képesség, amely lehetővé teszi a nyomtatott és írott információ felhasználását a mindennapok tevékenységeiben, otthon, a munkában és a civil életben; az egyéni célok elérése és a hatékonyság növelése érdekében. Három fő területet azonosítanak, ahol a fenti képesség működik: próza-, dokumentum-olvasás és számolás. Az első a folyamatos szövegek (pl. újságcikk), a második a nem folyamatos szövegek (pl. táblázat), a harmadik pedig a szövegbe ágyazott számolási feladatok megértését és megoldását jelenti. A képességek vizsgálatát kifinomult skálázási technikával végzik. Az olvasási és számolási készségek és képességek társadalmilag szükséges szintjének – a dolog természetéből adódóan – nincsen egy általánosan elfogadott mértéke. A kutatók a feladatok megoldásához szükséges műveletek alapján különböző teljesítményszinteket határoztak meg. Mindegyik területen (próza, dokumentum, számolás) a maximális teljesítmény 500 pont. Ezen belül az alábbi öt szintet különböztették meg a szakértők: (1.) 0–225 pont,

¹ OECD and Human Resources Development Canada (1997): *Literacy Skills for the Knowledge Society: Further Results from the International Adult Literacy Survey*, Paris.